

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/3>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ ЯК ОСНОВА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ

CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS AS THE BASIS OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS OF CONVICTS

Дьякова А.А., аспірантка кафедри конституційного і муніципального права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
orcid.org/0000-0002-1900-8868

У статті розглядаються питання, пов'язані з реалізацією прав і свобод осіб, які мають статус засуджених, що в сучасних умовах розвитку України як правової держави набувають особливого значення. При цьому, якщо стосовно реалізації прав і свобод осіб в цілому літературних джерел достатньо, то стосовно засуджених така проблематика розглядається набагато менше. У зв'язку з цим явно бракує досліджень з точки зору науки конституційного права аспектів, пов'язаних з реалізацією конституційних прав та свобод як основи конституційно-правового статусу засуджених. Значущість прав, свобод, законних інтересів та обов'язків полягає в тому, що вони первинно своїми властивостями реально визначають становище відповідної категорії осіб. Права, свободи, законні інтереси та обов'язки – це те, що постійно існує в режимі нон-стоп, те, що визначає поведінкові характеристики засуджених. Конституційно-правовий статус засуджених отримав змістовне наповнення з моменту ухвалення Конституції України 1996 року, оскільки він базується на чинній Конституції, а такі елементи як права, свободи та обов'язки не можуть викликати заперечення щодо їх перебування у структурі цього статусу. Права і свободи засуджених втілюють інтереси громадянського суспільства, яке має обґрунтоване прагнення до динамічного розвитку соціуму та недопущення зазіхань держави на законні межі діяльності громадян. Права і свободи дозволяють засудженим залишатися повноцінними людьми та користуватися можливостями, передбаченими Конституцією. Саме конституційні права і свободи засуджених є тією рушійною силою, що дозволяє здобуткам сучасного конституціоналізму трансформуватися до пенітенціарної системи, виступаючи основою для її реформи. Конституційні права та свободи виступають основою для конструювання конституційно-правового статусу засуджених, а найбільш чутливими і визначальними елементами такого статусу є саме конституційні права і свободи. У статті доведено, що саме через ефективне забезпечення конституційних прав і свобод засуджених відбувається конституціоналізація їх статусу, яка ґрунтується на положеннях Конституції України, зокрема ч. 3 ст. 63, де закріплено принцип користування всіма правами людини і громадянина за винятком установлених судом та законом обмежень.

Отже, конституційні права та свободи засуджених є концептуальною та ціннісною основою їх конституційно-правового статусу, індикатором рівня розвитку українського конституціоналізму та важливим чинником цивілізаційної модернізації правової системи України.

Ключові слова: конституційні права, свободи засуджених, конституційно-правовий статус, пенітенціарна система, конституціоналізм, правова держава.

The article considers issues related to the implementation of rights and freedoms of persons who have the status of convicts, which in the current conditions of Ukraine's development as a legal state are of particular importance. At the same time, if there are enough literary sources regarding the implementation of rights and freedoms of persons in general, then this issue is considered much less in relation to convicts. In this regard, there is a clear lack of research from the point of view of the science of constitutional law into aspects related to the implementation of constitutional rights and freedoms as the basis of the constitutional and legal status of convicts. The significance of rights, freedoms, legitimate interests and obligations lies in the fact that they primarily, by their properties, actually determine the position of the corresponding category of persons. Rights, freedoms, legitimate interests and obligations are what constantly exist in a non-stop mode, what determines the behavioral characteristics of convicts. The constitutional and legal status of convicts has received a meaningful content since the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996, since it is based on the current Constitution, and such elements as rights, freedoms and obligations cannot raise objections to their presence in the structure of this status. The rights and freedoms of convicts embody the interests of civil society, which has a well-founded desire for the dynamic development of society and the prevention of state encroachment on the lawful boundaries of citizens' activities. Rights and freedoms allow convicts to remain full-fledged people and use the opportunities provided for by the Constitution. It is the constitutional rights and freedoms of convicts that are the driving force that allows the achievements of modern constitutionalism to transform into the penitentiary system, serving as the basis for its reform. Constitutional rights and freedoms serve as the basis for constructing the constitutional and legal status of convicts, and the most sensitive and defining elements of such a status are precisely constitutional rights and freedoms. The article proves that it is through the effective provision of the constitutional rights and freedoms of convicts that the constitutionalization of their status takes place, which is based on the provisions of the Constitution of Ukraine, in particular Part 3 of Article 63, which enshrines the principle of exercising all human and civil rights, with the exception of restrictions established by the court and law.

Thus, the constitutional rights and freedoms of convicts are the conceptual and value basis of their constitutional and legal status, an indicator of the level of development of Ukrainian constitutionalism and an important factor in the civilizational modernization of the legal system of Ukraine.

Key words: constitutional rights, freedoms of convicts, constitutional and legal status, penitentiary system, constitutionalism, rule of law.

Актуальність. У сучасних умовах розвитку України як правової держави актуальними були, є та будуть питання, пов'язані з реалізацією прав і свобод будь-якої особи. При цьому наведена проблематика отримує свій особливий окрас актуальності у контексті реалізації конституційних прав і свобод, які мають статус засуджених.

При чому, якщо стосовно реалізації прав і свобод осіб в цілому літературних джерел присвячених цій проблематиці є достатньо, то стосовно засуджених, така проблематика розглядається набагато менше. Серед авторів, які присвятили свою увагу питанням прав засуджених є такі як Н. О. Бородовська, А. П. Гель, А. І. Грушицький,

О. Г. Колб, В. О. Корчинський, М. П. Курило, Р. В. Лимак, О. В. Лисодед, В. А. Львовчикін, О. І. Осауленко, А. Х. Степанюк, Ю. А. Чеботарьова. Наведені науковці здійснювали науковий пошук проблематики пов'язаної з конституційними правами та свободами переважно у контексті науки кримінально-виконавчого права, або з точки зору прокурорського нагляду за додержанням прав та свобод таких осіб. У зв'язку з цим, явно бракує досліджень з точки зору науки конституційного права, аспектів пов'язаних з реалізацією конституційних прав та свобод як основи конституційно-правового статусу засуджених. Наведені дослідження дозволять розглянути цю проблематику в більш широкому контексті, у тому числі з точки зору високих стандартів закріплених чинною Конституцією.

Виклад основного матеріалу. Значущість прав, свобод, законних інтересів та обов'язків у контексті структурної побудови конституційно-правового статусу засуджених знаходять свій прояв у тому, що вони первинно своїми властивостями реально визначають становище відповідної категорії осіб. Так, наприклад, гарантії запускаються переважно тоді коли відбуваються порушення прав і свобод, а юридична відповідальність з'являється коли засуджений не виконав покладені на нього обов'язки у вигляді вчинення конкретних дій чи у вигляді дотримання заборон. Отже, ці складові запускаються лише у разі настання певних обставин та починають себе проявляти саме за наявності них. На цьому тлі права, свободи, законні інтереси та обов'язки це те, що постійно існує в режимі нон-стоп, те що визначає поведінкові характеристики засуджених, те що визначає їх розпорядок дня, те що визначає особливості їх трудової діяльності.

Як ми уже зазначали, стосовно такого переліку основних елементів правового статусу у літературі не завжди існує однозначна позиція, проте ми виходимо з того, що конституційно-правовий статус засуджених отримав своє змістовне наповнення лише з моменту ухвалення Конституції України в 1996 році і в подальшому з розробкою та ухвалення нового кримінально-виконавчого кодексу. Саме тому, оскільки конституційно-правовий статус засуджених, у першу чергу, базується на чинній Конституції, то такі елементи як права, свободи та обов'язки не можуть викликати заперечення стосовно їх перебування в структурі конституційно-правового статусу засуджених. Що стосується такого структурного елементу як законні інтереси, то ми вважаємо, що входження їх як окремого елементу статусу зумовлено змістовною суттю попередніх трьох елементів, а саме прав, свобод, та обов'язків. Адже останні в основі своєї безпосередньої реалізації базуються на інтересах різноманітних суб'єктів. При чому такі інтереси, які формують зміст, спрямованість прав, свобод та обов'язків не можуть виходити за межі правового поля та повинні втілювати здобутки сучасного конституціоналізму. Так права і свободи засуджених втілюють інтереси, у першу чергу, громадянського суспільства, яке має цілком обґрунтоване та законне прагнення до динамічного розвитку соціуму, активної участі у цьому процесі кожного його члена, створення умов для того, щоб держава не зазіхала на законні межі діяльності громадянського суспільства та окремих його членів.

Разом із тим найбільший інтерес (максимально концентрований та соціально, ідеологічно детермінований) стосовно існування закріплення та належної реалізації прав і свобод мають самі їх носії, у тому числі стосовно предмету нашого дослідження – засуджених. Адже мати права і свободи та належно їх реалізовувати, зумовлено прагненням засудженого бути живим, здоровим, захищеним, неповною мірою соціально відірваним від процесів, що відбуваються в суспільстві, розвиненим особистісно тощо. Як видно, в цьому знаходить свій прояв як соціальна так і біологічна детермінація, прагнення засуджених мати належно гарантований обсяг прав і свобод.

Отже, на підставі викладеного, саме права, свободи, законні інтереси та обов'язки є основою конституційно-правового статусу засуджених. Але така позиція не спрямована на приниження значущості тих елементів, які не входять до структури такого статусу. Адже правовий статус не може існувати без правових норм, правових принципів, без гарантій та юридичної відповідальності. Як вже зазначалося вони є перед статусними або після статусними, або одночасно і перед, і після статусними.

Конституціоналізація правового статусу засуджених відбувається через закріплення прав, свобод та обов'язків у Конституції України у розділі другому, а також через закріплення положення ч. 3 ст 63 Конституції [1], засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. При чому як ми вже говорили права, свободи, законні інтереси та обов'язки являють собою єдиний каркас, чітко взаємопов'язані, залежні та невіддільні одне від одного. Оскільки як відомо без прав не існує обов'язків і навпаки. У той же час, аналізуючи ці елементи, слід почати з прав і свобод оскільки саме вони визначають специфіку та особливості правового статусу засуджених. Взагалі ж можна навіть говорити про те, що саме конституційні права і свободи формують можливість говорити чітко та однозначно про наявність конституційно-правового статусу, оскільки у Конституції існують окремі норми, які визначають цей статус та здійснюють це через вказівки саме на права і свободи. Так, наприклад, ч. 3 ст. 43 [1] та ч. 3 ст. 63 [1] Конституції України встановлюють основу конституційно-правового статусу засуджених, передбачаючи їх як окремого суб'єкта конституційного права та конституційно-правових відносин, акцент роблять саме на правах і відповідно свободах.

Крім того така прив'язка до конституційних прав дозволяє говорити про те, що юридичні якості та властивості Конституції, як нормативно-правового акту, що суттєву частину свого тексту приділяє правам і свободам може бути використана в контексті розуміння специфіки та призначення конституційно-правового статусу засуджених. Так, наприклад, через категорію конституційних прав засуджених та їх охнак, конституційно-правовий статус засуджених може отримати такі аспекти розуміння як верховенство його положень, невіджуджуваний характер, урахування його підвищену значущість для суспільства та держави, та підвищена захищеність тощо.

Отже, права і свободи є основою та засадничим аспектом конституційно-правового статусу засуджених. Фактично можна говорити про те, що з них цей статус і починається.

За посередництвом прав і свобод засуджені можуть залишатися повноцінними людьми, користуватися тими можливостями, які передбачено в Конституції, за їх посередництвом на засуджених можуть поширюватися демократичні цінності, зафіксовані в засадах конституційного ладу та генеровані сучасним конституціоналізмом.

Як зауважував Ю. М. Тодика, за характером прав і свобод особистості, реальності їх використання, належної юридичної захищеності та гарантованості, можна судити про потенціал як правової, так і політичної системи [2].

Слід погодитися з позицією видатного конституціоналіста та додати стосовно засуджених дві ремарки. Перше, засуджені, завдяки правам і свободам не повинні втрачати такої людської якості як бути та залишатися особистістю. Цей момент є дуже важливим, оскільки як показує як вітчизняний, так і зарубіжний історичний досвід, відбування покарання та особливо в місцях несвободи, особистісні якості людини в таких умовах дуже часто зтираються та навіть розчавлюються. У зв'язку з цим важливо зберегти особистість навіть стосовно тієї людини яка вчинила злочин будь-якого ступеню тяжкості. По-друге, стосовно прав і свобод засуджених слід вказати на те, що права

і свободи дозволяють говорити не лише про потенціал політичної системи, але й окремо пенітенціарної системи. У цьому випадку ми вважаємо таку акцентуацію достатньо важливою, оскільки доволі часто складається у межах різних держав така ситуація, коли пенітенціарна система «живе» відірваним від соціуму життям та в такому суспільстві і політична, і правова система мають вже певні цивілізаційні засади свого існування, але вони не знаходять свого проникнення до пенітенціарної системи, яка залишаючись закритою не отримує відповідного позитивного імпульсу. Саме тому, конституційні права і свободи засуджених є тією рушійною силою, що дозволяє здобуткам сучасного конституціоналізму, що іманентно властиві політичній відкритій і правовій системам, трансформувати до відносно закритої пенітенціарної системи, виступаючи основою для її реформи та перетворення у сучасну систему відбування покарань цивілізаційного типу.

Крім того слід враховувати те, що як зазначав Ю. М. Тодика, права людини є основою конституціоналізму. Адже головна мета створення Конституції полягає саме у забезпеченні безпеки та свободи людини, і перш за все від свавілля держави[2].

До речі, через права засуджених може відбуватися і удосконалення, і трансформація політичної системи. При чому незважаючи на те, що засуджені перебувають в умовах несвободи, перебувають в умовах певної ізоляції, в тому числі від політичних процесів, але така ізоляція не є тотальною та абсолютною, адже засуджені користуються певними політичними правами. Так наприклад, у рішенні 1998 році на законодавчому рівні була допущена помилка, пов'язана з обмеженням прав засуджених у реалізації

активного виборчого права, у вигляді обрання народних депутатів України. Проте саме конституційні права і свободи засуджених виступили основою для ухвалення конституційним судом рішення щодо визнання неконституційним відповідного положення. Тим самим відбулися зміни і в політичній, і в правовій системі на краще.

Наведена думка, відіграє особливу роль саме в аспекті засуджених та особливо тих, які перебувають в місцях несвободи. Зумовлено це тим, що свавілля держави саме в таких умовах може отримати найбільш концентрований вигляд та мати найбільш небезпечні наслідки аж до загибелі людини. Адже саме в місцях несвободи, держава має максимально «щільні» контакти з людиною її вплив на неї є визначальним. У зв'язку з цим права і свободи є певною цивілізаційною моделлю, яка повинна знайти поширення в аспекті взаємодії людини та держави при виконанні покарання, функціонуванні пенітенціарної системи. При чому якості і прав, і свобод у цьому випадку будуть мати максимальний ступінь застосування. З метою більш глибокого розуміння таких якостей слід розмежувати конституційні права та конституційні свободи та на підставі чого вивести відповідні підходи в аспекті гарантування належного становища засуджених.

Висновки. Таким чином на підставі викладеного можна стверджувати, що конституційні права та свободи виступають основою для конструювання як у теорії так і на практиці конституційно-правового статусу засуджених. Безперечно інші елементи такі як законні інтереси та обов'язки є теж змістовними з точки зору такого статусу. Проте урахуваючи реальне становище засуджених найбільш чутливими і визначальними є саме конституційні права і свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Тодика Ю.М., Тодика О.Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004 р. 368 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025